

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

: 9

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI

: 1

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

1. Millî Mevlâna Kongresi

(TEBLİĞLER)

3 - 5 MAYIS 1985
KONYA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ
Tel · 18223 1986 - KONYA

MESNEVİDE KUR'AN TESİRİ

Doç. Dr. A. SAVRAN

XIII. Asrın başlarında büyük ilim adamları yetiştiren bir âilede dünyaya gelen Mevlâna Celâleddin Rûmî İslâmî ve diğer bazı ilim dallarını babası Sultânu'l-ulemâ Bahâeddin Veled'den öğrenmiştir; özellikle islâmî sâhada çok iyi bir öğrenim gören Mevlâna 12 Ocak 1231 de babası öldüğünde vaaz ve fetva verecek kadar sağlam ve yüksek bir bilgiye sâhip idi. Ancak bu bilgisine rağmen babasının ölümünden sonra onun talebesi Seyyid Burhaneddin Tirmîzî'nin yanında dokuz yıl daha bilgisini arttırmaya çalışmıştır. Babasından aldığı değerli bilgilerin yanında bu ikinci hocası, Mevlâna'ya duygu ve sezgi temeline dayanan «İRFAN» sâhibi olduğunu haber vererek sũfilik telkininde bulunmuş ve onu müridleri arasına almıştır.

Mevlâna ulaştığı yüksek bilgi ve kültür seviyesi ile kısa zamanda çevresinde halkalar oluşturmuştur. Ancak bu ilim ve irfan sâhibinin tekâmülü, Banarlı'nın söylediği gibi, 23 Ekim 1244 tarihinde Şems-i Tebrîzî ile tanışmasından sonra birden bire değişmiştir. Bambaşka bir insan olan Tebrîzî, Mevlâna'yı duygu ve düşünce âlemlerinin geniş ve esrarlı ufuklarına doğru coşturmuş, kitapların dışındaki sırlara ermek yolunda ileri bir iman ve heyecan âlemine götürmüştür. İşte Şems'in bu ilâhi halleri, telkin kudreti, serbest duygu ve düşüncesi, (göz ve gönül alan hali) Mevlâna'yı kendine bağlamıştır. Fakat bazı sebeplerle Şems'in bir daha dönmek üzere Konya'dan ayrılışı Mevlâna'yı derin üzüntüye sevk etmekle beraber üstün ifânı sayesinde buna kaderin bir tecellisi olarak bakmasını bilmiş ve ona olan duygularını divânında âdeta coşan beyitleriyle dile getirmiştir.

Mevlâna, Aralık 1258 de müridi Salâhaddin Zerkûb'un ölümünden sonra kendisine Çelebi Husameddin'i halife olarak seçmiştir. Şeyhindeki ilim, irfânın yanı sıra ilâhi aşk şimşeklerinin çıktığını gören Çelebi Hüsâmeddin ona büyük hizmetlerde bulunmuş ve MESNEVÎ'sini yazma fikrini vermiş, böylece Mesnevî'nin yaratılmasında da önemli bir vazife görmüştür. Artık Mevlâna ilmini, ir-

fanını ve coşkun duygularını dile getirirken Çelebi Hüsâmeddin ya-
yor ve bu durum bazen sabahlara kadar devam ediyordu.

Mevlâna'nın coşkun hâlet-i ruhhiyesinde, bazı yönlerden Hz. Muhammed'in iç dünyasının izlerini görmekte mümkündür; çünkü Hz. Muhammed'in Allah'ın varlığını tanıma ve tanıtmaya hususunda ki manevi duygularını Hz. Mevlâna gönül yolu ile Allah'a ulaşmanın heyecanı içinde tatmıştır. Bilindiği gibi vahiy Hz. Muhammed'e 40 yaşında gelmiştir. Ancak nübüvvetten önce Varaka b. Nevel, Zeyd b. Amr b. Nufeyl,¹ Ubeydullah b. Ceş, Osman b. el-Huveyres ve Umeyye b. Abi's-Salt² gibi şâir ve hatiplerle vadilerde dolaşarak Tanrı'nın varlığını ve vahdâniyet fikirlerini dile getiriyorlardı. Nihayet içinde buldukları toplumda patlama noktasına gelen bu ilâhi duyguların ışığı Hz. Muhammed'te tecelli etmiş, yıllardır ruhunu saran, zihnini, aklını meşgul eden meseleler açıklık kazanmış ve böylece Mevlâna gibi büyük sûfilere ışık tutan manevi yol açılmıştı.

Hz. Mevlâna, hiç şüphesiz Kur'an ve Hz. Muhammed'i kendine rehber edinerek bilgi, tefekkür, sanat, heyecan ve bunların hepsinden üstün bir aşk yoluyla Allah'a ulaşmak istemiş, içinde âyet ve hadislerin telmih olduğu Mesnevî ve mûsikisiyle âdetâ Tanrıya kanatlanarak bu değerli eserinde fikir ve gönül yücelten felsefesini işlemiştir.

Mevlâna, İslâm âleminde bir mukaddes kitap saygısıyla tanınan bu eserini, Şems-i Tebrizi'nin ölümünden sonraki olgunluk döneminde 25618 beyiti ihtiva eden aruzun «fâilâtun/fâilâtun» vezninde mesnevi şekliyle altı ciltte tamamlamıştır. Mevlâna bu büyük eserinde bir ayeti Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'e derin bir anlayış ve imânla bağlı olması sebebiyle Mesnevî'nin asıl ilham kay-

(1) Hz. Muhammed nübüvvetten önce Mekke yakınındaki Beldah vâdisinde Zeyd b. Amr ile yolculuk yapmış ve Hz. Muhammed yemekte ona kurutulmuş et ikram etmiş, ancak Zeyd bu etin o zamanlar putlara kesilen kurbanların etinden olduğunu düşünerek yememiştir. bkz. K. el-agâni (Bulak), c. 3, s. 16

(2) Umeyre, Câhiliye devrinde içkiyi, zinayı ve puta tapmayı reddeden ve ibâdetiyle meşhur olan biridir; ayrıca «bi ismike Allahumme» sözünü ilk defa kendisi bulmuş ve Mekkeliler bunu kabul ederek yazılarının başında kullanmışlardır. Umeyye, peygamberliğin kendisine gelmesini çok istiyordu, bu yüzden vahyin Hz. Muhammed'e gelmesini çekememiş ve müslüman olmamıştır. bkz. K. el-agâni (Bulak), c. 3, s. 186

nağı Kur'an ve hadisler olmuştur. Bu itibarla Mesnevi'nin Kur'an'ın manzum tefsiri olduğu söylenir.

Kur'an'ın Mesnevi'ye olan bu tesiri :

- a — Anlatımdaki tertip,
- b — Kıssalar,
- c — Mana (lafzı ve meâlen),
- d — İfâdelerdeki akıcılık ve icaz (az sözle çok mana ifâde etmesi)

gibi hususlarda açıkça görülebilir. Şüphesiz Mevlâna'nın ilham kaynağını Kur'an ve hadisler teşkil etmekle beraber anlatım tertibinde de Kur'an'ın tesiri müşâhede edilmektedir, çünkü Mesnevi'deki tevâzu, iyilik, ibâdet ölçüsündeki çalışma şevki, çalışma ve insan olmanın fazileti ile insan ruhundaki hasedin çok sayıda misal ve hikâyelerle anlatılması tıpkı Kur'an'da Allah'ın varlığını, birliğini ve yüceliğini tanımaya davet edilirken olaylarla ilgili gerekli kıssaların getirilmesine benzemektedir. Bilindiği gibi Kur'an, insanları vahdâniyete davet ederken, özellikle Mekke'de nazil olan âyetlerde, Allah'ın varlığı, yüceliği, gücü ve inanmayanların hali çeşitli kıssalarla anlatılmaktadır. Mevlâna da insâni duyguları en güzel bir şekilde işlediği Mesnevi'sinde Peygamberlere, evliyâyâ âit menkıbelerden hikmetler sunduğu gibi Kur'an ve Kur'an dışında da çeşitli hikâyeler getirmiştir, ancak Mesnevi'de zikredilen bu misal ve hikâyeler Kur'an'dan alınmış ise kısaca temas edilmekte, fakat «Padişahın hasta câriyesine âşık olması, onu iyileştirmeye çalışması, câriyeyi tedâvi eden hekimlerin acizlerinin belirlenmesi» gibi Kur'an dışından getirilenler ise uzun uzun anlatılmaktadır. Aşağıda bir iki misalle açıklayacağımız bu usulün Mesnevi'nin önemli özelliklerinden olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Mesela Mesnevi'nin :

هر کرا جامه ز عشقی چاک شد او ز حرص و عیب کلی پاک شد

«Kimin elbisesi bir aşk yüzünden yırtıldıysa o, hırstan, ayıptan tamamiyle arındı.»³

(3) Beytin tercümesi için bkz. A. Baki Gölpınarlı'nın MESNEVİ ŞERHİ, c. I, s. 44/22. Âmil Çelebioğlu ise bu beytin tercümesini : «Aşkdan her kimin elbisesi parça parça olmadıysa o, kötülüklerden, hırstan, kibirden temizlenmemiştir.» bkz. MESNEVİ-İ ŞERİF aslı ve sadeleştirilmesiyle manzum nahif Tercümesi, c. I, s. 3/22 Aynı beyit Firuzanferi'nin «KULLİYAT-I MESNEVİ MANEVİ'de 30. beyit olarak yer alır.

beytinde Yusuf Suresi'nin 25, 26, 27 ve 28. ayetlerindeki Zeliha'nın yanında büyüttüğü Yûsuf'a aşık olması, Yûsuf'un bunu kabul etmeyip kaçması, Zeliha'nın arkasından koşup entarisini yırtması ve Yûsuf'un günahattan arınması hadisesine işaret edilmektedir.

Yine Mesnevi'nin :

عشق جان طور آمد عاشقا طور مست و خر موسی طاعقا

«Ey âşık, aşk Turdağının cânı oldu, Tur sarhoş oldu ve Mûsâ yıkıldı gitti.»⁴

beytinde de Araf Süresi'nin 143. âyetindeki :

«Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmaya gelipde Rabbi onunla konuşunca «Rabbim bana kendini göster, sana bakayım» dedi. Rabbi buyurduki «Sen beni göremezsin, fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni göreceksin. Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti ve Mûsâ da baygın düştü».

meâlindeki hadise kastedilmektedir ve ikinci mısranda :

وخر موسی طاعقا sözü de yukarıdaki âyetten aynen iktibaş edilmiştir.

Kur'an'dan alınıp da kısaca temas edilen bir çok kıssalardan diğer biri de :

این نفس جان دامنم بر تافته است بوی پیراهان یوسف یافته است

«Bu solukta cân, eteğine serilmiş, Yûsuf'un gömleğinin kokusunu duymuş.»⁵

beytindeki kıssadır. Bilindiği gibi Yûsuf Suresi'nde, Yûsuf'u kıskanan kardeşleri onu öldürmek istemişler, bunun üzerine babalarından izin alarak onu şehir dışına çıkarmışlar, neticede battal bir kuyuya atmışlar ve kana buladıkları gömleğini babalarına getirip onu

(4) Beytin tercümesi için bkz. Mesnevi Şerhi c. I, s. 44/26 Âmil Çelebioğlu bu beyiti :

«Vuslatın ışığı Tur'u nurla doldurdu (Tur sarhoş oldu)

ve Mûsâ da düşüp bayıldı» şeklinde tercüme eder. bkz. Mesnevi-i Şerif Şerhi'ne, c. I, s. 3/26

(5) bkz. Mesnevi Şerhi, c. I, s. 58/125; Mesnevi-i Şerif Tercümesi, c. I, s. 7/130:

«Yûsuf'un gömleğinin kokusu gibi bu an cânâ,

hal zevkinin kokusu geldi»; Külliyyat-ı Mesnevi Manevi, s. 13

kurtların yediğini söylemişlerdir. Fakat oradan geçen bir kervan Yûsuf'u bulup Mısır'a götürmüş, bu arada babası Ya'kûb'un gözleri ağlamaktan görmez olmuş, sonunda Mısır'dan getirilen Yûsuf'un gömleğini gözlerine sürmüş ve gözleri açılmıştır.

İşte Mevlâna, Kur'an'da geçen bu uzun hadiseye: «Cân, Yûsûf'un gömleğinin kokusunu duymuş» sözüyle kısaca temas ederek ifâde etmektedir. Öte yandan, yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an dışından olan hikâyeler çeşitli başlıklar altında uzun uzun anlatılmaktadır. Böylece Mevlâna Mesnevi'sinde Allaha ulaşma yollarını dile getirirken Kur'an ve hadiselerle işâret ederek muhtelif hikâyelerle doğruluğu, dürüstlüğü ve samimiyeti öğretme coşkusu içindedir. Bu itibarla Mesnevi'de Astronomiden tıbbâ, din, felsefe ve sosyal bilgilerden psikolojiye kadar her türlü maddi, manevi ilimlerin ışığı altında söylenmiş hikmetli sözler ve hikâyeler bulmak mümkündür.

Kur'an'ın Mesnevi'ye olan en büyük ve belki de en mühim tesiri mana yönünden olmuştur; çünkü Mevlâna eserinde çeşitli hâdiselere basit ve büyük vakalara derin bir görüşle bakmış, bunların her birinden insanı düşünmeye, olgunluğa sevkeden dersler, ibretler ve hikmetler çıkarmaya çalışmıştır. Türlü hayati olaylardaki esrarlı incelikler, okuyana ilâhi bir duygu ve heyecan veren üstün ifâdeler yer yer Kur'an-ı Kerim'in tesirindedir. Çeşitli meselelere işâret eden Kur'an'ın belâgat ve fesahatının yanı sıra bir çok ayetlerinin de icazlı, yani az sözle çok mana ifâde edecek şekilde olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı bazen bir âyet veya kelimedede derin ve çeşitli anlamlar bulunmaktadır, ayrıca Kur'an'ın insanları hidayete çağıran, hak yolunu gösteren, iyilik yapanlara mükafaatlar vadeden muhtevâsının dışında hitapları, ifâde ve okunuşu ile de insan ruhunu titreten, büyüleyen bir tesiri bulunmaktadır. İlhamını bu ilâhi kitaptan alan Mesnevi'nin de insan ruhu üzerinde derin izler bıraktığını söyleyebiliriz. Ancak Mevlâna dinamik bir sûfidir, hiç bir zaman dünyadan eli eteğini çekenlerden olmadığı gibi halkı inanç ayrılığına iten, insanı düşünmekten, insanca yaşamaktan alıkoyan, akli ve mantığı âdeta kısırlaştıran bağınaz fikre de sâhip olmamıştır. Serbest düşünceli, açık görüşlü, açık fikirli bir sûfidir. Mesnevi'sinde büyük ve küçük hikâyeleri sıralayarak bunları ibret verici bir sonuca bağlamış, ayrıca yer yer hikmet dolu beyitlerinde bazen Kur'an'dan lafzan iktibaslarla bulunmakla beraber umumiyetle meâlen veya zımnen âyetlere işâret etmektedir. Bazı örnekler vermek için Mesnevi'ye bir göz atacak olursak 19. beyitte :

«Ey oğul, bağını kes, kurtul, gümüşe, altına esâretin ne vakta kadar?»

(F. : 7)

sözüyle HAŞR SURESİ'nin 9. âyetine meâlen, 22. beyitte Yûsûf ile Zeliha kıssasına zımnen, 26. beyitte Mûsâ'nın Tur dağında Allah'ın kendisine görünmesini istemesine yine meâlen işâret edilmiş, ayrıca ikinci mısradaki *وَخَرَّ مُوسَىٰ صَبِحًا* sözü ise lafzan iktibas edilmiştir.

Mesnevi'nin 79. beytinde:

بي ادب تنها نه خود را داشتيد بلکه آتش در همه آفاق زد.

«Edepsizin kötülüğü yalnız kendisine değildir, bütün çevreye ateş salar.»⁶

sözüyle Hz. Mevlâna Yahudiler hakkındaki târihi vecizesini söylemiş ve böylece onların buldukları yerlerde çevresine kin, nefret, kötülük saçan, bozgunculuk ve huzursuzluk yaratan bir toplum olduğu gerçeğini açıkca vurgulamıştır. Bunu takip eden diğer üç beyitte İsrâil oğullarına hitâben :

مأئده از آسمان در میرسید بي شريء و بيح و بي كوفت و شنيد
درميان قوم موسی چند كس بي ادب گفتند كوسير و عدس
منقطع شد نان و خوان از آسمان ماند رنج زرع و بيل و داسمان

«Tanrı sofrası alıŖ - veriŖ zahmeti olmadan gökten iniyordu. Mûsâ'nın kavmi içinden bir kaç kiŖi edepsizcesine, nerede sarmısak, hani mercimek dediler. Gökten sofraya gelmez oldu, ekmeğ kesildi, onlarada ekin ekip biçmenin zahmeti kaldı»⁷ der. Bu beyitlerin sözleri BAKARA SURESİ'nin 57, 58, 60 ve 61. ayetlerinin meâllerini taşımaktadır. Yine Mesnevi'deki :

باز عیسی چون شفاعت کرد حقی خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
مأئده از آسمان شد عائدہ چونکہ گفت انزل عینا مأئده
باز کستاخان ادب بگذاشتند چون کدایان زلها برداشتند
کرد عیسی لا به ایشانرا که این دائم است و کم نکردد از زمین

«İsa dahi hakka yalvarınca Allah'ın fazlı, lütfu ve cömertliğı

(6) bkz. Mesnevi Şerhi, c. I, s. ; Mesnevi-i şerif Tercümesi, c. I, s. ; Külliyyat-ı Mesnevi, s. 10.

(7) Aynı eserlere bakınız.

ona sığınak oldu. Ey Rabbim, gökten sofrayı indir, dedi ve semâdan onlara sofrayı gönderildi. Küstahlar ise terbiyesizlik edip sofrayı artıklarını da istediler. İsa onlara: Bu cömertlik sofrasıdır, o hakkın ih-sânı olarak dâimdir dedi.»⁸

beş beyitleri MÂİDE SURESİ'nin 111, 112, 113, 114 ve 115. âyetlerinin apaçık meâlleridir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim, insanlara sadece dini inançlarını açıklamakla kalmaz aynı zamanda sosyal hayatlarındaki insani ilişkilere, maddi ve manevi hallerine, tutkularına, psikolojik durumlarına, hayatlarını yakından ilgilendiren tabiat olaylarına, mevcut ve geçmiş hâdiselere yeri geldikçe temas eder. Hz. Mevlânâ'da Kur'an-ı Kerim'in bisisteminden hareketle insanları ruh ve gönül temizliğine davet ediyor, bu coşkun çağrısını ise çeşitli misal ve hikâyelerin yanı sıra âyetlerin meâlleriyle, vurgulamaktadır.

Kısaca özetlememiz gerekirse Mevlâna, Banarlı ve Gölpınarlı'nın da işâret ettiği gibi, insanı yakından ilgilendiren çeşitli hayati hâdiselere derin bir görüşle bakarak insanı hayrete düşüren dersler, ibretler çıkarmış ve bütün bunları Kur'an-ı Kerim'in hikâye sanatı ile kendine has bir duygu ve düşünce üslûbuyla Mesnevi'sinde ifade etmiştir.

(8) Külliyyât-ı Mesnevi Ma'nevî, s. 10-11; Mesnevi-i Şerif Tercümesi, c. I, s. 5/83-87